

NEKA ISKUSTVA ISTORIJSKOG ARHIVA ŠUMADIJE U KRAGUJEVCU NA ZAŠTITI ARHIVSKE GRADJE U RATNIM USLOVIMA 1999. GODINE

Boriša Radovanović *

UDK: 930.253(497.11 Kragujevac):355.4 »1999«

Boriša Radovanović: Neka iskustva Istorijiskog arhiva Šumadije u Kragujevcu na zaštiti arhivske gradje u ratnim uslovima 1999. godine. Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja. Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja, Maribor 4/2005, št. 1, str. 276-282.

Izvirnik v srbsčini, izvleček v srbsčini in angleščini, povzetek v nemščini.

Autor se u radu bavi zaštitom arhivske gradje u specijalnim ratnim uslovima u kojima se našao Istorijiski arhiv Šumadije u Kragujevcu 1999. godine, kada su mogla netragom da nestanu najvredniji fondovi ovog Arhiva, i da bude uništena arhivska gradja ove važne srpske oblasti. Iskostva Istorijiskog arhiva Šumadije su veoma dragocena za sve koji se bave zaštitom arhivske gradje, posebno ako se nadju u neposrednoj ratnoj opasnosti ili ratu. Ovo utoliko više ako se zna da je Arhiv Šumadije jedina ustanova u svetu koja je bila u poslednjih pola veka bombardovana a 1999. godine doživela svu tragiku savremenih ratnih dejstava.

UDC: 930.253(497.11 Kragujevac):355.4 »1999«

Boriša Radovanović: Experiences Made by the Historical Archive of Šumadija in Kragujevac during the war in 1999 Concerning the Protection of their Holdings. Technical and Field Related Problems of Traditional and Electronic Archiving. Conference Proceedings, Maribor 4/2005, No. 1, pp. 276-282.

Original in Serbian, abstract in Serbian and English, summary in German.

In this paper the author investigated the protection of archival holdings under special war conditions that applied to the archive of Šumadija in Kragujevac. In that time the possibility arose that most important documents of the archive would disappear. In the case of war or even in danger or war the experiences of historical archives particularly vary. These informations are very important because we know that the archive of Šumadija was the only institution in the world that has been bombed in the last 50 years. In 1999 this institution has survived a terrible and tragic act of war.

Pitanje zaštite arhivske gradje i registaratorskog materijala u nastajanju u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti nije se u svetu i kod nas poklanjalo dovoljno pažnje.¹ O istoriji zaštite kulturnih dobara, posebno njenoj fizičkoj zaštiti u slučaju oružanih sukoba prvi je (sa područja bivše SFRJ) pisao Bernard Stuli, arhivista iz Hrvatske, u

* *Boriša Radovanović, arhivski savetnik, Istorijiski arhiv Šumadije, Kragujevac, Kragujevačkog oktobra 13, 34000 Kragujevac (SCG).*

¹ *Utoku drugog svetskog rata došlo je do stradanja velike količine arhivske gradje na prostoru Evrope, kao i drugih kulturnih dobara. Kako je uništavanje pisanih dokumenata dostiglo velike razmere, javila se odmah posle rata ideja da bi trebalo stvoriti jednu organizaciju koja bi imala da se bavi zaštitom kulturnih dobara kako pokretnih tako i nepokretnih u slučaju ratu. Akciju koju je 1947. godine poveo Crveni krst, kasnije je preuzeo UNESCO. Održano je više sastanaka preko radnih tela UNESCO-a čime se sabralo pozitivno zakonodavstvo više zemalja. Pedesetih godina najpre je u Parizu doneta Rezolucija (1951), kojom su date smernice i istaknuta potreba svih članica UNESCO-a za usavršavanjem službi koje se bave zaštitom kulturnih dobara, umetničkih dela i spomenika kulture, kao i da UNESCO preko eksoerata pruža pomoć zemljama članicama na zaštiti, i da se ovlasti direktor UNESCO da Generalnoj skupštini UN podnese na usvajanje jednu međunarodnu konvenciju kojom bi se odredila pravila zaštite kulturne baštine u slučaju rata i neposredne opasnosti. Posle toga da se pozovu države članice 8Medju kojima je bila i FNRJ) da razmotre dostavljenu deklaraciju. Bio je to početak rada na izradi Haške konvencije koja je usvojena 14. maja 1954. godine koju su potpisale 45 zemalja medju kojima i Jugoslavija.*

“Arhivistu” XVII-XVIII za 1974 i 1975. godinu (str 315-345). On je u svom radu obuhvatio period od 1915 do donošenja Haške konvencije 1954. godine.

Prpblemi vezani za zaštitu arhivske gradje u vanrednim ratnim uslovima iako su brojni i složeni, veoma retko su bili predmet arhivskih savetovanja. kod nas i u svetu. Prvi put je tema Saveznog arhivskog savetovanja bivše SFRJ (Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije) bila postavljena tema “zaštita arhivske gradje u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti” na arhivskom savetovanju u Zadru 1971. godine. Savetovanje je održano 6 i 7. maja 1971. godine, i tom prilikom su doneti odgovarajući zaključci sa preporukama “da se na nivou republičkih i pokrajinskih arhivskih organizacija češće organizuju savetovanja na ovu temu”.²

Shodno preporukama Zadarskog savetovanja održano je medjurepubličko arhivsko savetovanje SR. Srbije i SR Makedonije u Leunovu 1986. godine na temu zaštite arhivska gradje u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti. Pored toga što je ovo savetovanje odgovorilo na mnoga pitanja iz ove oblasti preporučno je da se organizuje jedno Savezno savetovanje na ovu temu. Na proširenoj sednici Predsedništva i Konferencije Saveza arhivskih radnika Jugoslavije u Prištini 1986. godine i na proširenoj sednici Saveza arhivskih radnika Jugoslavije u Radencima (Slovenija) aprila 1987. godine prihvaćen je predlog Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine da se arhivsko savetovanje posvećeno zaštiti arhivske gradje u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata održi u Tuzliu drugoj polovini 1987. godine.

Tako je o 18. i 19. juna 1987. godine u Tuzli u organizaciji Saveza arhivskih radnika Jugoslavije, održano prvo Savezno savetovanje arhivskih radnika SFRJ posvećeno “Zaštiti arhivske gradje i registraturskog materijala za slučaj neposredne ratne opasnosti, rata i drugih vanrednih prilika”.³ Podneto je 14 referata i saopštenja. Svija saopštenja i referate autori su pročitali (izuzev Radmile Petrović i Vladimira Sunčića). Na konačnom tekstu zaključaka radili su najugledniji arhivisti.⁴ Materijal sa ovog savetovanja umnožen je xerox tehnikom u odredjenom broju primeraka (120) i distribuirana arhivskim ustanovama kao službena tajna. U referatima su učesnici pokušali naći odgovore na brojna pitanja koja je trebalo rešiti kada se zemlja nadje u vanrednim prilikama.⁵

Pravne osnove zaštite arhivske gradje i registraturskog materijala za slučaj vanrednih prilika, neposrednih ratnih dejstava i rata, u Srbiji posle raspada Jugoslavije, temeljili su još uvek na, umnogome zastarelim, propisima iz oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, donetim sedamdesetih i osamdesetih godina XX. veka. Sami radnici u ustanovama kulture donosili su svoje planove, kojima su uređivali i sprovodili način zaštite u slučaju rata. Imajući u vidu da arhivske ustanove prema pozitivnim zakonskim propisima u takvim uslovima nastavlja sa radom, važećim planovima bila su data tačna zaduženja za svakog pojedinca.

U sklopu planova odbrane bila su oredvidjenzaduženja za svakog pojedinca zaposlenog u Arhvu rezervna ili ratna lokacija, popis gradje koju treba evakuisati, transportna sredstva, radna snaga za utovar i istovar kao i mere fizičkog

² R. Jemuović, *Savezno savetovanje arhivskih radnika u Zadru*, *Arhivist XXI*, br 1-2, *Savez arhivskih radnika Jugoslavije*, Beograd, 1971, str. 76-77.

³ *Savetovanje je održano u hotelu «Tuzla».*

⁴ *Na tekstu zaključaka radili su Mirjana Dajić, direktor Arhiva Srbije i Bogdan Lekić, arhivista.*

⁵ *Grupa autora, Zaštita arhivsk gradje i registraturskog materijala za slučaj neposredne ratne opasnosti , rata ili vanrednih prilika. Materijal saveznog savetovanja održanog u Tuzli 18 i 19. juna 1987. godine, SDARJ, Beograd, 1987. Službena tajna.*

obezbedjenja, sanduci za pakovanje i dr. Posebno je bilo regulisano pitanje dokumentacije iz domena narodne odbrane.⁶

Celokupna koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite bila je zasnovana na koncepciji klasičnog rata i agresije jedne ili nekoliko zemalja na Srbiju, kao i pretpostavci da će svi pojedinci i ustanove poštovati pozitivne zakonske propise, i činiti jedinstven sistem odbrane. Svi planovi odbrane morali su biti u skladu sa postojećim planovima društveno - političke zajednice.

Ovome treba dodati i činjenicu da je mali broj arhivskih ustanova u Srbiji imao sve potrebne uslove za normalno funkcionisanje (namensku zgradu, skloništa, opremu i dr), a da se ne govori o ažuriranim planovima odbrane potrebnim sredstvima za odbranu u slučaju rata ili ratnih dejstava.

Istorijski arhiv Šumadije u Kragujevcu je ustanova koja trajno čuva, stručno obradjuje i daje na korišćenje arhivsku gradju nastalu na tlu Šumadije sedam opština (Arandjelovac, Topola, Rača, Batočina, Knić, Lapovo) i grada Kragujevaca. Teritorijalna nadležnos Arhiva proteže se na 722 registraturea. U njegovim depoima pohranjeno je 440 arhivskih fondova i zbirki. Od samog osnivanja ustanovu su pratile brojne teškoće.⁷ Donošenjem "Zakona o zaštiti kulturnih dobara" 1994. godine u Srbiji je usvojeno je načelo, potpune zaštite svih kulturnih dobara kao i jednak pravni položaj njihovih vlasnika. Ovim zakonom bili su utvrđeni opšti uslovi organizovanja i rada organizacija u oblasti zaštite kulturnih dobara.⁸ Nasledjeno je pravo Arhivi, da o arhivskoj gradji vode zbirnu evidenciju, evidenciju preuzete gradje i da za svaki fond i zbirku obrazuju dokumentaciju (dosije). Pored toga predviđeno je da se za arhivsku gradju rade informativna sredstva : voiči, katalozi, indeksi liste i drugo.⁹

**Zgrada Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu
posle bombardovanja 1999. godine**

U vreme NATO napada (24. mart 1999) na Srbiju i Crnu Goru važila je "Uredba" sa zakonskom snagom koja je regulisala pitanje zaštite arhivsk gradje i registarturskog materijala u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti. Postojao je i "Pravilnik o merama zaštite kulturnih dobara u slučaju neposredne ratne opasnosti i rata" i "Uputstvo o merama zaštite arhivske gradje i registarturskog materijala u slučaju rata". Navedenim podzakonskim aktima bliže su bila regulisane mere zaštite arhivske

⁶ J. Popović, *Pravni osnove zaštite arhivske gradje za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata. Zbornik saopštenja Zaštita arhivske gradje u Tuzli, nav. del. str. 18.*

⁷ B. Radovanović, *Spomenica Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu 1952-202, IAŠK, Kragujevac, 2002, str. 15 (Predgovor).*

⁸ *Zakon o kulturnim dobrima objavljen je u Službenom glasniku Republike Srbije, broj 7/94. Čl. 99 do 118. određene su mere tehničke zaštite i drugi radovi na kulturnim dobrima.*

⁹ B. Lekić, *Arhivsko zakonodavstvo Jugoslavije 1918-1974, Arhivski pregled 1-4, Arhiv Srbije, Beograd, 1996-1997, str. 47-48.*

gradje u slučaju rata i ratnih dejstava. Navedena normativna akta odnosila su se na arhivsku gradju I registarturski materijal.¹⁰

U realizaciji uputstava i obezbedjivanju finansijskih sredstava za ovu namenu kao I opremanja odgovarajućih prostorija za smeštaj arhivske gradje i mikrofilмова u arhivskim ustanovama u Srbiji nije bilo na adekvatan način rešeno.

Zbog specifičnih uslova u kojima se našao Istorijski arhiv Šumadije u Kragujevcu 1999. godine kada su započela ratna dejstava NATO alijanse na Srbiju i Crnu Goru, i nepodesne lokacije zgrade Arhiva, (blizina vojnih objekata) nedovoljne opremljenosti kao I drugih uslova, ova ustanova je dala puta bila izložena bombama.¹¹

Arhivski depo Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu posle bombardovanja 1999. godine

Prve bombe pale su prvog dana napada na Srbiju i Crnu Goru 24. marta 1999. godine. Kako su bile male razorne moći i pale dalje od arhivsk zgrade, nisu napravile veće oštećenje. Osim pucanja stakala na nekoliko prozora sa severne strane zgrade Arhiva, i prozora na arhivskoj kotlarnici, nije bilo većih oštećenja na samoj zgradi a arhivska gradja, osim toga što je bila izložena velikoj količini prašine, koja prati bombardovanja, nije bila ovim napadom ugrožena. Bombe su pale u vreme kada seu Arhivu nalazio jedan radnik obezbedjenja tako da životi radnika Arhiva nisu bili u ovom napadu ugroženi.¹²

Medjutim, to je bilo samo upozorenje da se arhivska gradja sa te lokacije mora izmestiti na bezbednije mesto, kako bi se sačuvala od eventualnog novog napada i oštećenja. Postojeći plan evakuacije na bezbednije mesto nije se mogao realizovati zbog upotrebe prevoznih sredstava za druge namena pa se pristupilo odabiru nove lokacije. U dogovoru sa Opštinskim štabo, koji je danonoćno zasedao odredjena je za izmeštaj arhivske gradje nova lokacija. Posle

toga pristupilo se evakuaciji i organizovanju radne snage, transportnih sredstava i mera bezbednosti. Pokazalo se da ta nova lokacija odredjena od Opštinskog štaba nije ispunjavala elementarne uslove zaštite arhivske gradje

Evakuacija arhivske gradje vršena je na novu lokaciju za vreme uzbuna, zbog čega je moglo doći do katasdraofalnih posledica po ljudstvo koje vrši evakuaciju i same gradje.

Nisu bili sačinjeni pripriteti arhivskih fondova i zbirki nego je gradja iznošena "ad hok", neplanski.

¹⁰ *Slk. list, SFRJ br. 61/85.*

¹¹ *B. Radovanović, Lokacija arhiva u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti, Zbornik radova sa naučnog skupa «Arhivska gradja kao izvor za istoriju» Arhiv Srbije, Beograd 2000.*

¹² *B. radovanović, Spomenica, nav. del. str. 214-215.*

Od snažnih detonacija stradale su sve prostorije arhiva

Kancelarija br. 3 posle bombardovanja

Nova lokacija nije pružala optimalne uslove za prijem i smeštaj gradje, jer nije bilo obezbedjeno nesmetano ulaženje drugih lica.

Same prostorije bile su dosta vlažne (podrumske) i nisu bile zaštićene od požara. Jedan deo gradje bio je smešten u nedovršenu fiskulturnu salu koja nije imala adekvatnu zaštitu i prozore.

Prilikom izmeštanja gradje radnici arhiva nisu mogli vršiti svoju redovnu delatnost.

Radna snagail sredstva prevoza koja su vršili evakuaciju nabrzinu prikupljeni iz više mesnih zajednica, bez ikakvog iskustva. Dešavalo se da se evakuišu sredjeni i nesredjeni fondovi zajedno.

Prilikom drugog bombardovanja projektili NATO-a pali su nu neposrednoj blizini Arhiva Šumadije kada je arhivska zgrada mnogo stradala.

Iako sama zgrada Arhiva nema neku kulturnu vrednost (ranije je to bio Vojni zatvor i zgrada NRIO «Svetlosti») pretrpela je veliko oštećenje.

Gotovo svi zidovi su rastrešeni a krovni pokriac uništen (300 m²).

Krovna konstrukcija je deimično uništena, zbog čegaje posle obilnih kiša u maju i junu bila ugrožena preostala arhivska gradja.¹³

Iskustva Istorijskog arhiva Šumadije u Kraujevcu ukazuju na potrebu ažuriranja planova iz ove oblasti.

U tom cilju neophodno je izraditi odgovarajuće standarde i norme koji bi važili za sve ustanove ovog tipa.

U tim standardima i normama nephodno je na osnovu iskustva Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu treba da se nadju sledeća pravila;

¹³ B. Radovanović, Spomenica, nav. del. str. 214-215.

1. Arhivska zgrada ne sme nikako biti u blizini vojnih objekata (kasarni, vojnih baza i dr).
2. Arhivske zgrade u vreme trajanja ratnih sukoba ili izvodjenja ratnih dejstava ne može se koristiti u vojne svrhe.
3. U arhivskim zgradama ne mogu biti stacionirane vojne jedinice ili vojna oprema.
4. izradu valjuanih planova za slučaj rata ili neposredne ratne opasnosti treba da izradi svaka ustanova koja štiti arhivsku gradju ili registaraturski materijal.
5. Arhivska zgrada ili mesto evakuacije ahivske gradje ne sme biti u blizini objekata koji mogu biti potencijalna meta napada iz vazduha.
6. Planovi odbrane arhivskih ustanova moraju biti ažurirani i u skladu sa pozitivnim zakonodavstvom.
7. Planovima evakuacije moraju sadržati sve okolnosti (klasifikaciju gradje, utovar, istovar gradje, transportna sredstva, obezbedjenje radne snage, mere bezbednosti i dr) kao i mesta gde se gradja izmešta (adekvatan prostor).
8. Moraju se tačno planirati rokovi potrebni za svaku od navedenih radnji.
9. Moraju se predvideti i neočekivane okolnosti do kojih može doći prilikom napada ili bombardovanja.

ZAKLJUČAK

Upotreba savremene tehnike i novih razarajućih sredstava korišćenih prilikom bombardovanja Srbije i Crne gore 1999. godine od starne NATO-a kao i mogućnosti uništenja velike količine arhivske grtadje pokazuje nedovoljnu pripremljenost arhiva za zaštitu kulturno - istorijskkih dobara kada se oni nadju u uslovima rata i neposredne ratne opasnosti. Nedostatak zakonske regulative iz ove oblasti i medjunarodnih standarda govori da se moramo daleko bolje zaštititi od eventualnih specifičnih sistuacija u kojima se mogu naći arhivi

Neophodno je obavezati sve civilne i vojne strukture da objekte u kojima se čuva gradja adekvatno zaštite kako ne bi došlo do njenog uništenja u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti.

LITERATURA

- R. Jeumović, *Savezno savetovanje arhivskih ranika u Zadru*, *Arhivist* br 1-2, Beograd, 1971.
- *Zaštita arhivske gradje i registaturskog materijala za slučaj neposredne ratne opasnosti rata i drgih vanrednih prilika*, *Materijali sa Saveznog savetovanja održanog u Tuzli 18-20. juna 1987. godine SARJ*, Beograd, 1987 (šapirografisano).
- B. Radovanović, *Lokacija arhiva u ratu i neposrednoj ratnoj opasnosti*, *Zbornik radova sa naučnog skupa «Arhivska gradja kao izvor za istoriju»*, Arhiv Srbije, Beograd, 2000.
- M. Marić, *Zaštita arhivske gradje u ratnim uslovima i stečeno iskustvo iz poslednjeg rata*, *Zbornik tradova sa naučnog skupa «Arhivska gradja kao izvor za istoriju»*, Arhiv Srbije, Beograd, 2000.
- D. Cekić, *Priručnik o primeni kontnog plana srdstava razvoja opštenarodne odbrane*, SRIFRS, Beograd, 1987.
- *Profil savremenog arhiva u SFRJ*, *Zbornik radova*, SARJ; Beograd, 1984.
- B. Rradovanović, *Spomenica Istorijskog arhiva Šumadije u Kragujevcu 1952-2002*, IAŠK, Kragujevac, 2002.
- S. Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo, 1971.

- *Priručnik iz arhivistike (urednik B. Stuli), Zagreb, 1977.*
- *M. Atlagić, B. šekularac, Pomoćne istorijske nauke, priština, 1997.*
- *Šabotić, Iskustva arhiva Tuzle u zbrinjavanju ugrožene registarturne gradje, Zbornik radova «Tehničkiin svebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja» br. 3, PAM, Maribor, 2004.*

SUMMARY

EXPERIENCES MADE BY THE HISTORICAL ARCHIVE OF ŠUMADIJA IN KRAGUJEVAC DURING THE WAR 1999 CONCERNING THE PROTECTION OF THEIR HOLDINGS

The use of modern technologies and new weapons of destruction during the NATO bombardment of Serbia and Montenegro in 1999 as well as the possibilities to destroy immense quantities of archive documents shows that the archives are not sufficiently prepared to protect cultural and historical goods in the condition of war or imminent danger of war. The lack of legislature in this area international standards means that we must organize a much better protection of our archives in wars or any other similar situations.

It is necessary to oblige all civic and military structures in power to protect all objects where the archive materials kept and stored so as to prevent any destruction of them.

Boriša Radovanović, arhivski savetnik u Istorijskom arhivu Šumadije u Kragujevcu. Rodio se u Ravnom Topolovcu (Banat) 1950. godine. Diplomirao istoriju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, nastavi poslediplomske studije iz Pravne istorije na Pravnom fakultetu u Kragujevcu. Zvanje arhivist dobio 1984, viši arhivist 1997 i arhivski savetnik 2002. godine. Bavi se istorijom Šumadije i Banata i temama iz arhivistike. Objavio je više knjiga i stručnih članaka, među kojima i: Stari Kragujevac, Kragujevac srce Srbije, Ravni Topolovac-monografija naselja, Borač dragulj Šumadije, Velika suza, Put duži od veka, Dobrovoljno vatrogasno društvo, Šumadijsko oblasno kolo jahača "Knez Mihailo" i dr.